

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

LOGOPEDLARNING DIQQAT YETISHMOVCHILIGI VA GIPERAKTIVLIK SINDROMI ANIQLANGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDAGI KASBIY KOMPETENTLIGI VA USLUBIY TAYYORGARLIGI HOLATI

Utbasarova Umida Mexmanovna

Inogamova Rano Bahadirovna

Alfraganus universiteti, dotsent (PhD).

Alfraganus universiteti, magistrant.

e-mail: utbasarovaumi@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5430-8251>

e-mail: rano.inagamova@icloud.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6126-6817>

Annotatsiya.

Maqolada logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlashdagi kasbiy bilimi, munosabati va uslubiy tayyorgarligi holati so'rovnoma (deskriptiv, ko'ndalang-kesim) tadqiqoti orqali o'rganilgan. Tadqiqotda 85 nafar logoped ishtirok etdi; bilim darajasi xalqaro "Diqqat taqchilligi buzilishlari haqidagi bilim shkalasi" (KADDS) asosida baholandi. Natijalar logopedlarning umumiy bilim ko'rsatkichi yetarli emasligini (47,6%) va ayniqsa korreksiya usullari bo'yicha past ekanligini (39,7%) ko'rsatdi; maxsus trening o'tganlar bilimi ishonchli darajada yuqori bo'ldi. Olingan ma'lumotlar logopedlar uchun tizimli malaka oshirish va uslubiy ta'minotni takomillashtirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi, logoped, kasbiy kompetentlik, uslubiy tayyorgarlik, KADDS, so'rovnoma, malaka oshirish.

СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ЛОГОПЕДОВ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С СИНДРОМОМ ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ И ГИПЕРАКТИВНОСТИ

Научный руководитель: Утбасарова Умида Мехмановна

Иногамова Рано Бахадировна

Университет Alfraganus, доцент (PhD).

Университет Alfraganus, магистрант.

Аннотация.

В статье методом опроса (описательное, поперечное исследование) изучено состояние профессиональных знаний, отношения и методической готовности логопедов к работе с детьми с СДВГ. В исследовании участвовали 85 логопедов; уровень знаний оценивался по международной «Шкале знаний о синдроме дефицита внимания» (KADDS). Результаты показали недостаточный общий уровень знаний (47,6%), особенно по методам коррекции (39,7%); у прошедших специальную подготовку знания были достоверно выше.

Ключевые слова: СДВГ, логопед, профессиональная компетентность, методическая готовность, KADDS, опрос, повышение квалификации.

THE STATE OF SPEECH THERAPISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE AND METHODOLOGICAL READINESS FOR WORKING WITH CHILDREN DIAGNOSED WITH ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER (ADHD)

Scientific Supervisor: Utbasarova Umida Mexmanovna

Inogamova Rano Bahadirovna

Alfraganus University, Associate Professor (PhD).

Alfraganus University, Master's Student.

Abstract.

The article uses a survey (descriptive, cross-sectional) method to examine speech therapists' professional knowledge, attitudes, and methodological readiness for working with children with ADHD. Eighty-five speech therapists participated; knowledge was assessed with the Knowledge of Attention Deficit Disorders Scale (KADDS). Results revealed an insufficient overall knowledge level (47.6%), particularly regarding correction methods (39.7%); those with prior specialised training scored significantly higher.

Keywords: ADHD, speech therapist, professional competence, methodological readiness, KADDS, survey, professional development.

Kirish. Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishning samaradorligi ko'p jihatdan mutaxassis — logopedning kasbiy kompetentligiga bog'liq. Logoped nafaqat nutq

buzilishini bartaraf etadi, balki bolaning diqqat, o'z-o'zini boshqarish xususiyatlarini hisobga olgan holda ish jarayonini tashkil etadi. Shu bois uning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi haqidagi bilimi va uslubiy tayyorgarligi korreksiya natijasini bevosita belgilaydi.

Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bolalarning bilish faoliyati, xulq-atvori, ijtimoiy moslashuvi hamda nutqiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi murakkab neyropsixologik va rivojlanish buzilishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sindrom bilan bog'liq muammolarni o'rganishda psixiatriya, klinik psixologiya, maxsus pedagogika, logopediya va neyropsixologiya fanlari kesishmasidagi ilmiy qarashlar muhim o'rin tutadi. Shu sababli diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlaydigan logopedning kasbiy kompetentligini faqat nutq buzilishlari haqidagi bilimlar bilan cheklab bo'lmaydi. Mutaxassis bolaning diqqatini jamlash, impulsivligini nazorat qilish, faoliyatni rejalashtirish va o'z-o'zini boshqarish xususiyatlarini ham hisobga olishi lozim.

Adabiyotlar tahlili

Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi muammosini ilmiy jihatdan o'rganishda diagnostik mezonlar va klinik belgilarni aniqlash masalasi alohida ahamiyatga ega. Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan DSM-5 tasnifida diqqatning barqaror emasligi, giperfaollik va impulsivlik sindromning asosiy klinik belgilari sifatida ko'rsatiladi. Mazkur belgilar bolaning o'quv faoliyati, muloqoti va kundalik hayotidagi moslashuv jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin [7, 60–68]. Shuningdek, DSM-5 mezonlari diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromini boshqa rivojlanish buzilishlari va psixologik holatlardan farqlash, simptomlarning davomiyligi va turli sharoitlarda namoyon bo'lishini baholash zarurligini ta'kidlaydi [7, 69–75].

Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromining klinik va psixologik xususiyatlarini tizimli o'rgangan R. A. Barkley ushbu sindromda ijro funksiyalari, xususan, xatti-harakatni tormozlash, ishchi xotira, vaqtni boshqarish, o'z-o'zini nazorat qilish va faoliyatni rejalashtirish mexanizmlarida qiyinchiliklar kuzatilishini qayd etadi [6, 85–102]. Mazkur qarashlar logopedik korreksiya jarayoni uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki nutqiy topshiriqlarni bajarish jarayonida bolaning faqat artikulyatsion yoki fonematik imkoniyatlari emas, balki topshiriqni tinglash, ko'rsatmani eslab qolish, faoliyatni oxirigacha davom ettirish va xatolarini nazorat qilish qobiliyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan bog'liq bilim va noto'g'ri tasavvurlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar mutaxassislarning mazkur sindrom haqidagi nazariy bilimlari ko'pincha yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatadi. M. J. Sciutto, M. D. Terjesen va F. A. Bender Frank tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda pedagoglarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi haqidagi bilimlari, noto'g'ri qarashlari va sindromning asosiy xususiyatlarini anglash darajasi o'rganilgan. Mualliflar bilim darajasi simptomlar va diagnostik belgilarni aniqlashda nisbatan yuqori bo'lsa-da, davolash, korreksiya va amaliy yordam ko'rsatish masalalarida sezilarli bo'shliqlar mavjudligini qayd etganlar [1, 115–122]. Mazkur xulosa logopedlar faoliyati uchun ham muhimdir, chunki mutaxassisning sindromni nazariy jihatdan bilishi uning bola bilan samarali korreksion ish olib borishi uchun yetarli bo'lmasligi mumkin.

S. Jarque, R. Tárraga va A. Miranda tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda pedagoglarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromiga oid bilimlari, noto'g'ri tushunchalari va bilim yetishmovchiligi tahlil qilingan. Tadqiqotchilar simptomlar va tashxis masalalarida bilim darajasi korreksiya hamda davolash usullariga nisbatan yuqoriroq bo'lishini aniqlaganlar [2, 585–590]. Bu holat mutaxassislar ko'pincha bolaning muammosini tanish va tavsiflashga qodir bo'lsalar-da, amaliy korreksion strategiyalarni tanlashda qiyinchiliklarga duch kelishini ko'rsatadi. Mazkur muammo logopedlar uchun ham dolzarb bo'lib, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlashda nazariy bilim bilan amaliy-metodik tayyorgarlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

K. D. F. Alkahtani tadqiqotida pedagoglarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi haqidagi bilimlari va noto'g'ri tasavvurlari o'rganilib, maxsus tayyorgarlik va kasbiy tajriba bilim darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan [3, 963–969]. Ushbu ilmiy xulosa logopedlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda malaka oshirish kurslari, maxsus treninglar va amaliy seminarlarning ahamiyatini asoslaydi. Ayniqsa, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislar bolalarning xulq-atvorini boshqarish, diqqatni jalb qilish va nutqiy topshiriqlarni moslashtirish borasida ko'proq amaliy imkoniyatlarga ega bo'lishlari mumkin.

M. Perold, C. Louw va S. Kleynhans tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi haqidagi bilimlari va noto'g'ri qarashlari tahlil qilingan. Mualliflar ta'lim jarayonida diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromli bolalar bilan ishlash uchun mutaxassisning sindromning klinik belgilarini bilishi bilan bir qatorda, bolaning individual ta'limiy ehtiyojlarini hisobga olishi lozimligini ta'kidlaydilar [4, 457–473]. Ushbu yondashuv logopedik korreksiya jarayoniga ham to'liq tatbiq etiladi. Chunki diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromli bolalarda nutqiy topshiriqlarning davomiyligi, murakkabligi, taqdim etilish shakli va rag'batlantirish usullari individual tarzda belgilanadi.

Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi va nutqiy rivojlanish o'rtasidagi munosabatni o'rgangan tadqiqotlar ham logopedning kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablarni yanada kengaytiradi. E. Sciberras, K. L. Mueller, D. Efron va hammualliflar tomonidan olib borilgan jamoaviy tadqiqotda diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalarda til va nutq muammolari ko'proq uchrashi mumkinligi ko'rsatilgan [5, 793–800]. Nutqiy qiyinchiliklar lug'at boyligi, grammatik tuzilma, hikoya qilish, verbal ko'rsatmalarni tushunish va muloqot jarayonida namoyon bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, logoped diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromli bolalar bilan ishlashda nutq buzilishlari va diqqat-xulqiy qiyinchiliklarning o'zaro ta'sirini hisobga olishi kerak.

Logopediya sohasidagi ilmiy adabiyotlarda nutq buzilishlarini bartaraf etish jarayonida bolaning umumiy psixik

rivojlanishi, bilish jarayonlari va individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi. M. Yu. Ayupovning logopediya bo'yicha darsligida nutq buzilishlarini aniqlash va korreksiya qilishda kompleks yondashuvning ahamiyati ko'rsatiladi. Muallif nutqning rivojlanishi bolaning bilish faoliyati, eshitish, idrok, xotira, diqqat va motorik imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqligini qayd etadi [8, 25–39]. Bu qarashlar diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan logopedik ish olib borishda alohida ahamiyatga ega, chunki bunday bolalarda diqqatning beqarorligi va impulsivlik nutqiy topshiriqlarni o'zlashtirish jarayoniga bevosita ta'sir qilishi mumkin.

Tahlil qilingan adabiyotlar diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlashda mutaxassisning kasbiy kompetentligini bir necha o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan tashkil topgan murakkab tizim sifatida ko'rish imkonini beradi. Birinchidan, logoped diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromining etiologiyasi, klinik belgilari va diagnostik xususiyatlari haqida yetarli nazariy bilimga ega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, bolaning diqqat, impulsivlik va giperfaollik xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha amaliy ko'nikmalar shakllangan bo'lishi zarur. Uchinchidan, logoped nutqiy korreksiya metodlarini bolaning individual psixologik va kognitiv imkoniyatlariga moslashtira olishi kerak.

Metodologiya

Tadqiqot deskriptiv ko'ndalang-kesim (*cross-sectional*) so'rovnoma dizaynida o'tkazildi. Unda umumta'lim maktablari va maxsus ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi 85 nafar logoped ishtirok etdi. Ishtirok ixtiyoriy va anonim bo'ldi.

Bilim darajasini o'lchash uchun xalqaro "Diqqat taqchilligi buzilishlari haqidagi bilim shkalasi" (KADDS) mahalliy sharoitga moslashtirilib qo'llanildi. Shkala 36 ta savoldan hamda uch subshkaladan iborat: umumiy bilim (15 savol), simptom va tashxis (9 savol), korreksiya va uslubiy usullar (12 savol). Har bir savolga "to'g'ri", "noto'g'ri" yoki "bilmayman" tarzida javob berildi. Shuningdek, o'z-o'zini baholash (tayyorlik hissi), uslubiy tayyorgarlik hamda demografik va trening ma'lumotlarini aniqlovchi bloklar kiritildi.

Ma'lumotlar SPSS dasturida qayta ishlendi. Bilim ko'rsatkichlari foiz va o'rtacha $\pm$ standart og'ish ($M \pm SD$) shaklida hisoblandi; trening o'tganlik bilan bilim darajasi o'rtasidagi bog'liqlik noto'g'ri taqsimot sababli Mann-Whitney U mezonini bilan baholandi ($p < 0,05$ — ahamiyatli).

Natijalar

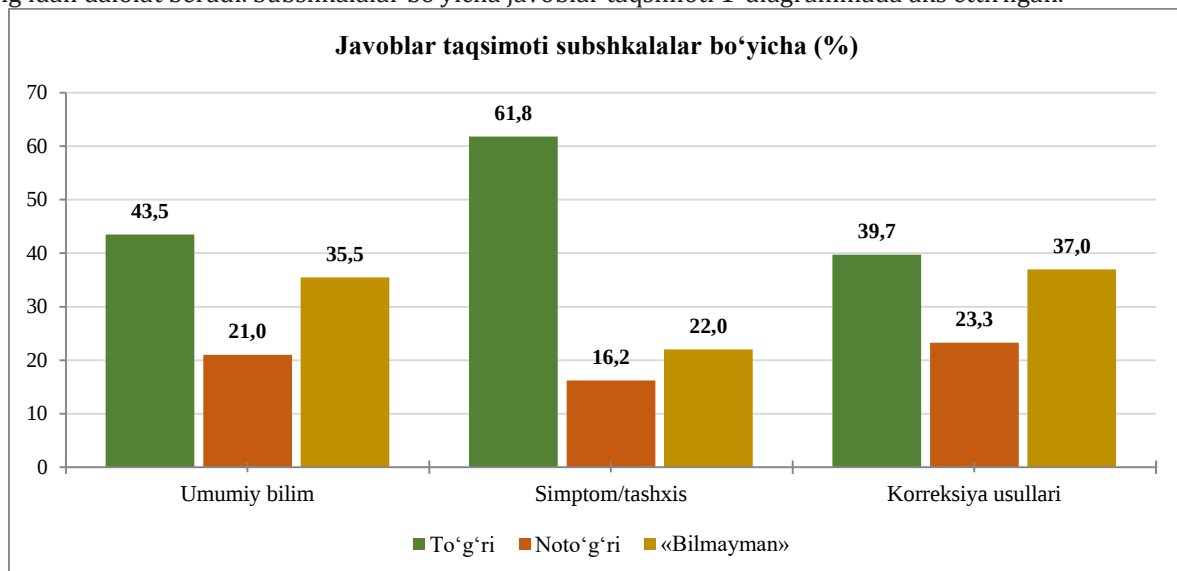
So'rovnoma natijalari logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha umumiy bilim ko'rsatkichi yetarli emasligini ko'rsatdi (47,6 %). Bilim subshkalalar bo'yicha notekis taqsimlangan: simptom va tashxis bo'yicha nisbatan yuqori, korreksiya usullari bo'yicha eng past (1-jadval).

1-jadval

Logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha bilim darajasi (KADDS subshkalalari)

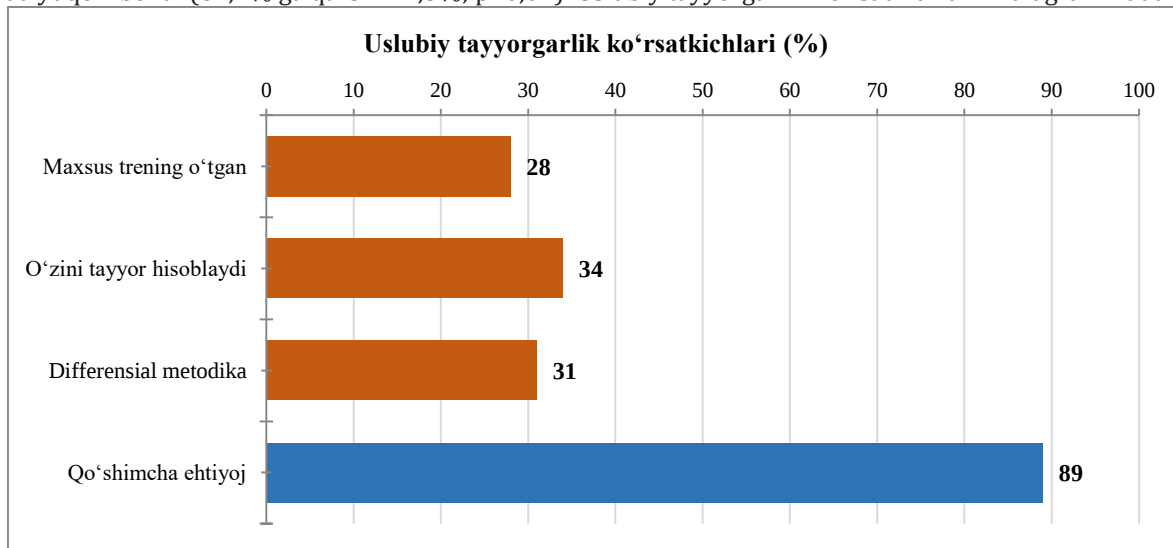
Bilim subshkalasi	Savollar soni	To'g'ri javob, $M \pm SD$	Daraja
Umumiy bilim (kurs, tarqalganlik, sabablar)	15	43,5 $\pm$ 14,2	past
Simptom va tashxis	9	61,8 $\pm$ 15,6	o'rta
Korreksiya va uslubiy usullar	12	39,7 $\pm$ 13,9	past
Umumiy ko'rsatkich	36	47,6 $\pm$ 12,8	yeterli emas

Javoblar tuzilishi tahlili "bilmayman" javoblarining ulushi yuqori ekanini ko'rsatdi (umumiy 32,3%), bu bilim bo'shlig'idan dalolat beradi. Subshkalalar bo'yicha javoblar taqsimoti 1-diagrammada aks ettirilgan.

1-diagramma. KADDS subshkalalari bo'yicha javoblar taqsimoti (to'g'ri / noto'g'ri / "bilmayman"), %

Uslubiy tayyorgarlik ko'rsatkichlari tahlili holatning jiddiyligini o'rta qo'ydi: logopedlarning atigi 28% i diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha maxsus trening o'tgan, 34% i o'zini ushbu bolalar bilan ishlashga tayyor deb hisoblaydi, 31% i differensiallashgan metodikadan foydalanadi; ayni paytda 89% i qo'shimcha uslubiy qo'llanmaga ehtiyoj sezadi. Bundan tashqari, maxsus trening o'tgan logopedlarda umumiy bilim ko'rsatkichi ishonchli darajada yuqori bo'ldi (61,2% ga qarshi 42,3%; $p < 0,01$). Uslubiy tayyorgarlik ko'rsatkichlari 2-diagrammada berilgan.

2-diagramma. Logopedlarning uslubiy tayyorgarligi ko'rsatkichlari («ha» javoblari ulushi, %)

Muhokama

Olingan natijalar diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlaydigan logopedlarning kasbiy tayyorgarligi masalasi dolzarb ekanini ko'rsatadi. So'rovnoma logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha umumiy bilim darajasi 47,6 foizni tashkil etgani ushbu yo'nalishda nazariy bilimlar yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatadi. Ayniqsa, korreksiya va uslubiy usullar bo'yicha natijaning 39,7 foiz darajasida bo'lishi alohida e'tiborga loyiqdir. Bu holat logopedlar sindromning asosiy belgilarini tanishlari mumkin bo'lsa-da, amaliy korreksion yordamni tashkil etish, metodlarni tanlash va ularni bolaning individual xususiyatlariga moslashtirishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkinligini anglatadi.

Bilim subshkalari bo'yicha olingan natijalarning notekisligi muhim ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Simptom va tashxis bo'yicha bilim darajasining 61,8 foizni tashkil etishi logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromining tashqi ko'rindigan belgilarini, jumladan, diqqatning beqarorligi, giperfaollik va impulsivlikni nisbatan yaxshi farqlay olishlarini ko'rsatadi. Biroq umumiy bilim bo'yicha 43,5 foiz va korreksiya hamda uslubiy usullar bo'yicha 39,7 foiz natijalar mutaxassislarning amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan chuqurroq bilimlari yetarli emasligini ko'rsatadi. Demak, sindromni aniqlash va tavsiflash bilan uni samarali korreksiya qilish uchun zarur bo'lgan metodik kompetentlik o'rtasida tafovut mavjud.

Mazkur tafovut xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan natijalar bilan hamohangdir. Xususan, M. J. Scuito, M. D. Terjesen va F. A. Bender Frank tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda pedagoglar diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromining asosiy belgilari haqida nisbatan yaxshi ma'lumotga ega bo'lsalar-da, korreksiya va davolash usullari bo'yicha bilimlari pastroq ekanligi ko'rsatilgan [1, 115–122]. S. Jarque, R. Tárraga va A. Miranda tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda ham simptomlar va tashxisga oid bilimlar amaliy yordam ko'rsatish usullariga oid bilimlardan yuqori bo'lgani aniqlangan [2, 585–590]. Shu nuqtayi nazardan, maqolada aniqlangan 61,8 foiz va 39,7 foiz ko'rsatkichlar mutaxassislar tayyorgarligining umumiy tendensiyasini aks ettiradi.

“Bilmayman” javoblarining umumiy ulushi 32,3 foizni tashkil etgani ham alohida tahlilni talab qiladi. Ushbu ko'rsatkich logopedlarning muayyan masalalarda noto'g'ri tasavvurga ega bo'lishidan ko'ra, bilimning yetishmasligi muammosi ustun ekanini ko'rsatadi. Noto'g'ri bilimni o'zgartirish nisbatan murakkab jarayon bo'lishi mumkin, bilimning yetishmasligi esa maqsadli ta'lim, trening va amaliy mashg'ulotlar orqali to'ldirilishi mumkin. Shu sababli diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan ishlashga yo'naltirilgan malaka oshirish dasturlarida faqat nazariy ma'lumotlarni berish bilan cheklanmasdan, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish, klinik-pedagogik holatlarni modellashtirish va korreksion strategiyalarni amalda qo'llashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Tadqiqot natijalarining eng muhim jihatlaridan biri maxsus treningdan o'tgan logopedlarning bilim ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'lganidir. Maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislarning umumiy bilim darajasi 61,2 foizni, bunday treningdan o'tmaganlarning ko'rsatkichi esa 42,3 foizni tashkil etgan. Ushbu farqning statistik jihatdan ahamiyatli bo'lishi ($p < 0,01$) maxsus kasbiy tayyorgarlikning logopedlar bilimini oshirishdagi muhim rolini ko'rsatadi. Shunday qilib, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan ishlash kompetentligini shakllantirishni faqat amaliy tajribaga qoldirish yetarli emas. Maxsus tashkil etilgan treninglar va tizimli malaka oshirish dasturlari mutaxassislarning bilim va amaliy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Biroq maxsus treningning o'zi ham kasbiy kompetentlikning barcha jihatlarini to'liq qamrab olmasligi mumkin. Kasbiy kompetentlik bilim, amaliy ko'nikma, metodik tayyorgarlik, kasbiy munosabat va o'z-o'zini baholash kabi o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan iborat. Shu sababli malaka oshirish dasturlari diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik

sindromining klinik xususiyatlari bilan bir qatorda, logopedik korreksiya jarayonini tashkil etish, mashg'ulot davomiyligini moslashtirish, ko'rsatmalarni qisqa va aniq berish, faoliyatni bosqichma-bosqich tashkil etish hamda bolaning ijobiy xatti-harakatlarini mustahkamlash masalalarini ham qamrab olishi kerak.

Uslubiy tayyorgarlik bo'yicha olingan ma'lumotlar muammoning yanada jiddiyligini ko'rsatadi. Logopedlarning atigi 28 foizi diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha maxsus treningdan o'tganini bildirgan. Bu ko'rsatkich mutaxassislarning katta qismi mazkur toifadagi bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega emasligini anglatadi. Shu bilan birga, faqat 34 foiz logoped o'zini diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlashga tayyor deb hisoblagan. Ushbu ko'rsatkich kasbiy o'ziga ishonch va real tayyorgarlik o'rtasidagi muammoni ko'rsatishi mumkin.

O'zini tayyor deb hisoblaydigan mutaxassislar ulushining pastligi ikki xil tarzda izohlanishi mumkin. Bir tomondan, bu logopedlarning o'z kasbiy imkoniyatlarini real baholayotganidan dalolat berishi mumkin. Ikkinchi tomondan, bu maxsus metodik tayyorgarlik va amaliy tajriba yetishmasligini ko'rsatadi. Har ikki holatda ham mutaxassislarni amaliy jihatdan qo'llab-quvvatlash zarur. Buning uchun klinik-pedagogik vaziyatlar asosida tashkil etilgan treninglar, tajribali mutaxassislar ishtirokidagi seminarlar va amaliy superviziya tizimidan foydalanish mumkin.

Logopedlarning atigi 31 foizi differensiallashgan metodikadan foydalanishi ham muhim muammolardan biridir. Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bir xil xususiyatlarga ega emas. Ayrim bolalarda diqqatning tez chalg'ishi ustun bo'lsa, boshqalarida impulsivlik, giperfaollik yoki topshiriqni bajarishni yakunlashdagi qiyinchiliklar ko'proq namoyon bo'lishi mumkin. Shuning uchun barcha bolalarga bir xil metodikani qo'llash korreksion ish samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Differensiallashgan yondashuv logopedik mashg'ulotlarda topshiriqlarning murakkabligi, davomiyligi, taqdim etilish shakli va rag'batlantirish usullarini bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirishni nazarda tutadi. Masalan, diqqatni uzoq vaqt saqlab turishda qiynaladigan bola bilan qisqa, aniq va bosqichma-bosqich topshiriqlarni tashkil etish maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin. Impulsivligi yuqori bo'lgan bolalarda esa javob berishdan oldin kutish, ko'rsatmani oxirigacha tinglash va faoliyat ketma-ketligini saqlash ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratish zarur.

Shu bilan birga, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalarda nutqiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini ham hisobga olish talab etiladi. E. Sciberras, K. L. Mueller, D. Efron va hammualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotda diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan bog'liq til muammolari uchrashi mumkinligi ko'rsatilgan [5, 793–800]. Bu holat logopedning faoliyatini faqat artikulyatsion apparat yoki tovush talaffuzini korreksiya qilish bilan cheklamaslik zarurligini ko'rsatadi. Nutqni tushunish, lug'at boyligi, grammatik tuzilma, bog'langan nutq, muloqot qoidalariga rioya qilish va verbal ko'rsatmalarni bajarish kabi jihatlar ham kompleks tarzda baholanishi kerak.

Shuningdek, logopedik mashg'ulotlar jarayonida diqqat va nutq o'rtasidagi o'zaro munosabatni hisobga olish muhimdir. Bola topshiriqni yetarli darajada tinglamasa yoki ko'rsatmani eslab qolmasa, nutqiy mashqni to'g'ri bajarishi qiyinlashadi. Shu sababli logoped avvalo bolaning diqqatini mashg'ulotga jalb qilishi, topshiriqni qisqa va tushunarli shaklda berishi, zarur hollarda ko'rgazmali tayanchlardan foydalanishi hamda faoliyatni kichik bosqichlarga ajratishi kerak.

Tadqiqotda logopedlarning 89 foizi qo'shimcha uslubiy qo'llanmalarga ehtiyoj sezishini bildirgani alohida e'tiborga loyiqdir. Bu ko'rsatkich mavjud metodik ta'minot mutaxassislarning amaliy ehtiyojlarini to'liq qondirmayotganini ko'rsatadi. Uslubiy qo'llanmalar faqat diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi haqida nazariy ma'lumotlardan iborat bo'lmasligi kerak. Ular diagnostik kuzatuv varaqalari, individual mashg'ulot rejalari, turli darajadagi nutqiy topshiriqlar, diqqatni jamlashga qaratilgan mashqlar, xulq-atvorni boshqarish bo'yicha tavsiyalar va ota-onalar bilan ishlash shakllarini ham o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

Mavjud natijalar logopedlarning kasbiy tayyorgarligi masalasini faqat individual mutaxassis muammosi sifatida emas, balki ta'lim va malaka oshirish tizimining umumiy vazifasi sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi. Agar oliy ta'lim dasturlarida diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan ishlashga oid mavzular yetarli darajada yoritilmasa, mutaxassislar kasbiy faoliyatining dastlabki bosqichida zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmasliklari mumkin. Shu sababli maxsus pedagogika va logopediya yo'nalishlarida diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromining klinik-psixologik xususiyatlari, nutqiy rivojlanish bilan bog'liqligi va korreksion yordam metodlariga bag'ishlangan maxsus modullarni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan samarali ishlashi fanlararo hamkorlikni ham talab qiladi. Logoped, psixolog, defektolog, pedagog, shifokor va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik bolaning individual ehtiyojlarini to'liqroq aniqlash va unga mos yordam strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi. Logopedning vazifasi faqat nutq buzilishini bartaraf etishdan iborat bo'lmay, bolaning umumiy kommunikativ faoliyatini qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonidagi ishtirokini yengillashtirishni ham qamrab oladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha bilimlari va amaliy tayyorgarligi o'rtasida muayyan nomutanosiblik mavjud. Mutaxassislar sindromning asosiy belgilarini ma'lum darajada tanishlari mumkin, biroq korreksiya usullarini tanlash, differensial yondashuvni qo'llash va individual mashg'ulotlarni rejalashtirish bo'yicha qo'shimcha tayyorgarlikka ehtiyoj sezadilar. Aynan shu sababli kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda nazariy ma'ruza, amaliy trening, aniq vaziyatlarni tahlil qilish, rolli modellash va tajribali mutaxassis rahbarligidagi amaliy tahlil elementlarini birlashtirgan kompleks yondashuv samaraliroq bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, olingan natijalarni talqin qilishda tadqiqotning ayrim cheklovlarini ham hisobga olish lozim. Birinchidan, ishtirokchilar soni 85 nafar logoped bilan cheklangan. Shu sababli olingan natijalarni barcha logopedlarga

umumlashtirishda ehtiyotkorlik zarur. Ikkinchidan, so'rovnomaga o'z-o'zini baholash elementlarini ham o'z ichiga olganligi sababli javoblarda subyektivlik bo'lishi mumkin. Uchinchidan, bilim darajasining yuqoriligi har doim ham amaliy korreksion ko'nikmalarning yuqori ekanini anglatmaydi. Shu sababli keyingi izlanishlarda so'rovnomaga natijalarini amaliy topshiriqlar, kuzatuv, videomashg'ulotlarni tahlil qilish va real korreksion vaziyatlarni baholash bilan birlashtirish maqsadga muvofiq.

Olingan ma'lumotlar diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlaydigan logopedlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish tizimli va uzluksiz jarayon bo'lishi kerakligini ko'rsatadi. Bunda bir martalik treninglar bilan cheklanib qolmasdan, muntazam malaka oshirish, amaliy metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash, fanlararo hamkorlikni kuchaytirish va oliy ta'lim dasturlarini takomillashtirish zarur. Ayniqsa, korreksiya va uslubiy usullar bo'yicha aniqlangan past natijalar logopedik ta'limning amaliy yo'nalishini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, muhokama qilingan natijalar diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlashda logopedning kasbiy kompetentligi faqat nazariy bilimlar bilan belgilanmasligini ko'rsatadi. Samarali korreksion yordam uchun sindromning klinik va psixologik xususiyatlarini tushunish, nutqiy rivojlanish muammolarini aniqlash, individual metodikani tanlash, diqqat va xulq-atvor xususiyatlarini hisobga olish hamda ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish ko'nikmalari zarur. Shu sababli logopedlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan ishlashga qaratilgan maxsus, amaliy yo'naltirilgan va uzluksiz ta'lim modelini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa

So'rovnomaga tadqiqoti logopedlarning diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi aniqlangan bolalar bilan ishlashdagi kasbiy **bilimlari** yetarli emasligini (47,6 %), ayniqsa korreksiya usullari bo'yicha **bilim darajasi past** (39,7 %) ekanligini va uslubiy tayyorgarlik darajasi past ekanligini ko'rsatdi: faqat 28 % logoped maxsus **treningdan o'tgan**, 89 % esa qo'shimcha uslubiy **qo'llanmalarga** ehtiyoj sezadi.

Natijalar quyidagi amaliy chora-tadbirlarni asoslaydi: logopedlar uchun diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bo'yicha tizimli malaka oshirish kurslarini joriy etish; differensiallashgan korreksion metodikalar bo'yicha uslubiy qo'llanmalar bilan ta'minlash; oliy ta'lim dasturlariga diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bilan ishlash modullarini kiritish. Bu chora-tadbirlar logopedlarning kompetentligini va, pirovardida, korreksiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Scitutto M. J., Terjesen M. D., Bender Frank A. S. Teachers' Knowledge and Misperceptions of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder // *Psychology in the Schools*. – 2000. – Vol. 37. – No. 2. – P. 115–122.
2. Jarque S., Tárraga R., Miranda A. Knowledge, Misconceptions and Lacks of Teachers Concerning ADHD // *Psicothema*. – 2007. – Vol. 19. – No. 4. – P. 585–590.
3. Alkahtani K. D. F. Teachers' Knowledge and Misconceptions of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder // *Psychology*. – 2013. – Vol. 4. – No. 12. – P. 963–969.
4. Perold M., Louw C., Kleynhans S. Primary School Teachers' Knowledge and Misperceptions of ADHD // *South African Journal of Education*. – 2010. – Vol. 30. – No. 3. – P. 457–473.
5. Sciberras E., Mueller K. L., Efron D., et al. Language Problems in Children with ADHD: A Community-Based Study // *Pediatrics*. – 2014. – Vol. 133. – No. 5. – P. 793–800.
6. Barkley R. A. *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment*. – 4th ed. – New York: Guilford Press, 2015. – 898 p.
7. American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. – Washington: American Psychiatric Association, 2013. – 947 p.
8. Ayupova M. Yu. *Logopediya: oliy o'quv yurtlari uchun darslik*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 320 b.
9. Волкова Л. С. *Логопедия: учебник для вузов*. – Москва: ВЛАДОС, 2018. – 703 с.
10. Лалаева Р. И. *Нарушения письменной речи у младших школьников*. – Санкт-Петербург: Союз, 2018. – 224 с.